

ACTUALITAT ▶ COMARCA

GENT DE L'EMPORDÀ: PERSONATGES QUE HAN FET HISTÒRIA

Pelai Sala i Berenguer: el cadaquesenc de Santiago de Xile

► Advocat, magistrat i diputat, marxà a l'exili després de la darrera sessió de les Corts republicanes al castell de Sant Ferran. A Xile, destacà com a editor i promotor de la cultura catalana

REPORTATGE

Joan Armangué
CADAQUÉS

■ Pelai Sala i Berenguer és un dels molts personatges oblidats a l'Empordà; un oblit que, fins i tot, s'estén a Cadaqués, la seva vila natal. Aquesta situació, sens dubte, és fruit del llarg silenci del franquisme, al qual hi hem d'afegir la recuperació selectiva de la memòria històrica, duta a terme durant els temps de la represa democràtica; ambdós factors, combinats amb els buits avui existents en la nostra historiografia local i comarcal, han fet que la seva figura hagi quedat arraconada de manera injusta. Una situació que aquest article vol contribuir a redreçar.

Una llar culta, republicana i compromesa

El 20 de juny de 1909, Pelai Sala i Berenguer naixia a Cadaqués. Era fill d'Iu Sala i Pomés i Anna Berenguer (Anita). La seva mare, Anita, havia nascut a Santiago de Cuba, un fet molt habitual en aquella època, a causa de l'emigració per mar cap a Amèrica de molts cadaquesencs. Pelai era el fill petit de la parella i tenia tres germans: Maria, la gran, era filla d'un primer matrimoni d'Iu, mentre que els altres dos, Josep i Úrsula, eren fills d'Iu i Anita. Les arrels de la família estaven molt vinculades al poble empordanès: només l'avi patern de Pelai era originari de Blanes, però els altres avis havien nascut a Cadaqués.

El pare de Pelai, Iu Sala, era un home compromès políticament i que tenia molta iniciativa. De jove, havia treballat a la pesca i la navegació marítima; de fet, va arribar a ser capità de vaixell, càrrec que va acabar abandonant per dedicar-se al comerç, ofici que va compaginar amb la salaó de peixos que ell mateix capturava.

Republicà federal convençut, Iu Sala va arribar a ser regidor-síndic de l'Ajuntament cadaquesenc. En aquell Cadaqués bullició de finals del segle XIX i de principis del XX, Sala va brillar com un activista social i cultural: durant els biennis 1902/1903 i 1906/1907 va

ser el president de la societat l'Amistat –més coneguda com el Casino o, en períodes anteriors, societat La Benéfica-. També va ser director gerent de la societat mercantil Art i Joia, de la qual n'arribaria a presidir la societat recreativa i cultural.

En paral·lel, Iu Sala va fundar, amb Àngel Trèmols i Antoni Julià, el quinzinari local *Sol Ixent* (1923-1935), i sempre formà part de la seva redacció. No és rar, doncs, que l'any 1931, quan Iu Sala va morir, *Sol Ixent* li dedicés un emotiu obituari. En aquest, s'hi podia llegir la notícia que, en plena Dictadura de Primo de Rivera, els seus enemics "l'acusaren de separatista i d'àcrata, i el nostre amic fou processat, empresonat, perseguit, molestat, coaccionat i privat dels mitjans de treball i de vida, i hagué d'abandonar la vila, però, ferm en les seves conviccions, no abandonà pas la lluita".

La marxa imposada d'Iu Sala a Barcelona, el va obligar, sens dubte, a menar una nova vida. Ara bé, un cop instal·lat a la capital catalana, Sala no es va oblidar mai ni de les seves conviccions polítiques, ni dels seus lligams afectius i culturals amb la vila empordanesa.

Tot i que, a partir d'aleshores, la presència dels Sala-Berenguer a Cadaqués va quedar restringida als estius i als Nadals, pare i fill continuaven col·laborant amb *Sol Ixent* –Iu va ser el redactor en cap durant els dos últims anys de la seva vida-; al mateix temps, la família participava en qualsevol iniciativa que afavorís i modernitzés el poble. D'aquesta manera, Iu i els seus fills Josep i Pelai van formar part del grup de "cadaquesencs de naixement o cor, residents a fora" que, el 4 d'abril de 1930, van presentar un escrit a l'Ajuntament, preocupats pel progrés i el benestar de la vila.

En aquell text, els firmants instaven el consistori a tirar endavant un projecte que consideraven cabdal per poder millorar la vida

La família Sala-Berenguer va estar molt vinculada a la revista «Sol Ixent» i a diverses iniciatives locals

Advocat que parlà per primera vegada en català en els tribunals de justícia de Barcelona

Socialista alineat amb el sector moderat de Rafael Campalans i Manuel Serra i Moret

de veïns i estiuejants: un servei d'abastiment d'aigua potable i la creació d'una xarxa de clavegueram. Entre els homes amb visió de futur que firmaven aquella petició també hi havia, entre altres, Gaietà Rahola, Frederic Comas, Manuel Escofet, Joan Albert Escofet, Josep Umbert, Joan Riberes, Josep Xirau, Josep Costa, Eladi Escofet, Sebastià Rahola, Baudili Escofet, Josep Berenguer, Pius Rahola, F. Estragués, Joaquim Duran, Hermengild Bosch, Gaietà Rahola Quirch, Joaquim Guitert, Víctor Rahola, Antoni B. Pont i Carles Rahola.

L'escrit, de passada, feia una defensa aferrissada dels beneficis que els comportava el turisme: "*Hoypor hoy, el turismo constituye la principal y casi única fuente de riqueza de nuestra villa y que el turismo y la explotación de las bellezas naturales de nuestras costas, está llamado a ser un factor de imponderable fuerza para la vitalidad y progreso de nuestra hermosa población*". La instància estava oberta a noves adhesions, que es podien fer efectives a la Llibreria que Iu Sala tenia a Barcelona, situada als soterranis de la plaça d'Espanya.

L'advocat que parlava en català

Iu Sala i Pomés va ser un home popular i una peça clau en la història moderna de Cadaqués; de fet, el seu record s'ha transmès de generació en generació. La figura de Pelai Sala i Berenguer, en canvi, ha acabat engolida per l'oblit. La culpa d'aquesta desaparició, en part, es deu als condicionants esmentats al principi de l'article; ara bé, també cal afegir-hi alguns factors biogràfics adversos, com el fet que, igual que tants altres catalans, s'hagués d'exiliar a l'Amèrica del Sud, on va menar una carrera professional lligada al món de l'edició.

Un primer tast d'aquest món, com hem vist, el va fer a través de la revista *Sol Ixent*. Molt abans d'això, és clar, Pelai Sala també havia començat a Cadaqués la seva escolarització, a l'escola de Pelai Prats. Hi va estudiar fins als dotze

anys, quan va fer l'examen d'ingrés a l'Institut de Girona, on es va matricular per lliure dels dos primers cursos del batxillerat; els va continuar, també per lliure, a l'Institut de Figueres, on va obtenir el títol als disset anys.

Coincidint amb el trasllat forçós de la família a Barcelona, Pelai va començar la carrera universitària a la Facultat de Dret, on es va llicenciar com a advocat als vint-i-dos anys. A finals del 1931, obria el seu bufet professional en el nou domicili familiar, al carrer Urgell, núm. 20, de Barcelona. El jove hi vivia amb la seva mare, vídua des de feia poc per la mort d'Iu, el 3 de juny de 1931.

D'una manera bastant ràpida, el flamant advocat va anar adquirint un ferm prestigi professional. El seu creixement personal semblava anar en paral·lel al d'aquella Barcelona optimista i amb ganes de renovació, que celebrava la instauració de la República i el restabliment de la Generalitat. El compromís del jove amb el catalanisme era nítid i proactiu. Com recorda Julià Guillamon, Pelai Sala va ser "l'home que parlà per primera vegada en català en els tribunals de Barcelona".

L'home de la Unió Socialista de Catalunya

Pelai Sala es va afiliar a la Unió Socialista de Catalunya (USC) i, quan encara no havia complert els vint-i-tres anys, va ser elegit president de la secció del districte VI de Barcelona, membre de la junta central i secretari d'actes de la junta executiva de la Federació Comarcal de Barcelona de la USC, una junta que aplegava totes les seccions de la ciutat. Sala estava alineat amb el sector moderat que lideraven Rafael Campalans i Manuel Serra i Moret, un corrent del qual també en formaven part els figuerencs Josep i Joaquim Xirau, defensors

Pelai Sala, als 26 anys.

► **LA SEVA VIDA** a través de diverses imatges **1** Pelai Sala davant la seu del Centre Català de Santiago de Xile (1982). **2** De dreta a esquerra, els germans Josep, Maria i Pelai Sala, amb Anna M. Sala, filla d'en Josep, a Perpinyà (1972). **3** Els germans Pelai i Josep Sala (1966). En Pelai aprofitava els seus viatges a la Fira del llibre de Frankfurt per fer trobades familiars a Perpinyà. **4** El matrimoni Amanda Palou i Pelai Sala a Santiago de Xile (1980). © ARXIU ANNA MARIA SALA

d'un socialisme reformista, humanista i liberal, d'un marxisme heterodox i d'un catalanisme internacionalista que defensava la llibertat de Catalunya, que no impliqués separació, sinó un federalisme de plena sobirania.

L'any 1934, el conseller d'Agricultura i Economia, Joan Comorera, va nomenar Pelai Sala el seu representant al Consell Superior de Cooperació. L'activitat política del jove era cada cop més intensa. A part dels càrrecs directius de la USC que mantenia a la ciutat de Barcelona, Sala va col·laborar en l'expansió del partit arreu de Catalunya, sobretot a l'Alt Empordà. No ens ha d'estranyar, doncs, que l'any 1934 s'hagués constituït a Cadaqués una de les cinc seccions de la USC a la comarca; o que l'any 1936, de les dues seccions que encara en restaven constituïdes, una fos la de Cadaqués. La seva influència política era evident.

Sala va ser elegit diputat a Corts a les eleccions el 16 de febrer de 1936. Era membre de la candidatura del Front d'Esquerres a la circumscripció de Barcelona província i va obtenir 194.866 vots. Aleshores, només tenia vint-i-sis anys, fet que el convertia en el diputat més jove de la cambra.

En una entrevista a *Justícia Social*, mantinguda durant la campanya electoral, Sala expressava dos anhels que esperava assolir amb el triomf a les eleccions: "retornar al país la dignitat d'un poble del segle XX" i "donar a la República un contingut amplament democràtic i social". Unes expectatives que trencarà l'esclat de la Guerra Civil.

Colpit pels fets de maig

El 23 de juny de 1936, Sala va participar en la fundació del PSUC, resultat de la fusió de la Federació catalana del PSOE, el Partit Comunista de Catalunya, la Unió Socialista de Catalunya i el Partit Català Proletari. Al cap de tres setmanes, l'alçament militar del general Franco iniciava una dura i incruenta Guerra Civil.

Durant aquest període, Pelai Sala va ocupar càrrecs destacats vinculats amb la justícia: Magistrat d'Audiència amb destinació a l'Audiència Provincial de Barcelona i adjunt a la presidència del Jurat

L'any 1936, Pelai Sala i Berenguer es convertí en el diputat més jove de les Corts republicanes

La Institució de Projecció Exterior de la Cultura Catalana li va donar el premi Batista i Roca l'any 1995

Popular de Barcelona (agost de 1936); Jutge de 1a instància i instrucció del Jutjat núm. 8 de Barcelona (setembre de 1936); i agregat al Departament de Justícia (novembre de 1936).

El 28 d'abril de 1937, el conseller de Justícia, Joan Comorera, el va nomenar sotssecretari de Justícia, amb les funcions de cap superior dels serveis de Justícia; càrrec que va exercir durant 2 mesos. L'1 de juliol, el nou conseller de Justícia, Pere Bosch i Gimpera, nomenat dos dies abans, li va acceptar la dimissió.

La decisió de Pelai Sala no era gens aliena als tràgics fets del 6 de maig, que el govern de la Generalitat no va ser capaç de controlar, cosa que li havia provocat un fort sentiment de frustració. Precisament, el 20 de juny, pocs dies abans de dimitir, Sala havia participat en l'homenatge a les víctimes cadaquesenques d'aquell trist dia. De fet, la seva vila natal i el Port de la Selva van ser les dues poblacions gironines que van patir més episodis violents durant aquella jornada; a Cadaqués, van morir cinc persones, entre les quals hi havia el mestre republicà Rafael Tasis i dos regidors de l'ajuntament. L'agutzil Manuel Rahola va poder salvar la vida enmig de la confusió creada.

L'acte d'homenatge celebrat a Cadaqués, segons recollia la premsa, va estar dedicat a les "víctimes innocents d'uns incontrolats al servei de baixes i inconfessables passions, no de cap ideal noblement sentit i intel·ligentment comprès". Pelai Sala va ser un dels oradors de la vetllada i, durant el seu discurs, va condemnar els fets enèrgicament i va reclamar que aquests no restessin sense ser sancionats. Durant l'acte, també es van batejar l'avinguda dels caiguts del 6 de maig de 1937 i el Parc i

grup Escolar Rafael Tasis.

El juliol de 1937, Sala va passar a prestar serveis al Departament de Treball i Obres Públiques. A finals de setembre, fou designat pel Govern de la Generalitat vocal del Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. Com a diputat, participà en la darrera sessió de les Corts republicanes, celebrada al castell de Sant Ferran l'1 de febrer de 1939, on van assistir 62 diputats, entre ells Miquel Santaló, empordanès resident a Girona.

Exiliat a l'Amèrica del Sud

Pelai Sala es va exiliar l'any 1939 i se'n va anar a l'Amèrica del Sud, per establir-se a l'Argentina, on es va casar amb l'alemanya Gina Ing. Des d'un punt de vista polític, Sala va ser expulsat del PSUC l'any 1941 i, aleshores, es va incorporar al Partit Socialista Català, partit que acabà confluint més tard en el Moviment Socialista de Catalunya (MSC). Des d'un punt de vista laboral, el cadaquesenc va treballar en el món editorial.

Al cap d'uns anys, el 1949, Sala es va traslladar a Xile, on va continuar fent d'editor -va dirigir la delegació xilena de l'Editorial Grijalbo- i, com havia fet el seu pare a Catalunya, va crear una empresa en el sector pesquer. A Santiago de Xile, l'empordanès va regentar la Llibreria Catalonia (1964-1970) i va ser secretari de la Cambra Xilena del Llibre. També va destacar en la defensa de la llengua i la cultura catalanes. Després d'enviudar, l'empordanès va tornar a casar-se amb Amanda Palou, una xilena d'origen català.

Des de la seva arribada a la capital xilena, Sala va mantenir una intensa activitat en el Centre Català de Santiago de Xile, on va ocupar els càrrecs de secretari, vicepresident i assessor de la presidència. Al mateix temps, va ser fundador i president de la Institució de Cultura catalana de Xile; va presidir la comissió organitzadora dels Jocs Florals de la Llengua catalana a Santiago de Xile (1962), dels quals en va ser mantenidor diversos anys. La seva trajectòria fou reconeguda per la Institució de Projecció Exterior de la Cultura Catalana (IPECC), que li va concedir el premi Batista i Roca (1995).

Reivindiquem el llegat de Pelai Sala i Berenguer

■ El guardó feia justícia a la seva important trajectòria cultural endegada a Xile, on va col·laborar amb intel·lectuals i escriptors catalans que es trobaven en una situació similar: Oliver, Benguerel, Ferrater Mora, Guansé, Trabal, Jordana, Pruna... i que en els anys més difícils per a l'edició de llibres catalans, des del Centre Català de Santiago de Xile, van fer possible la publicació d'obres seves i d'altres autors, com ara

Carles Riba o Josep Carner.

Pelai Sala només va tornar a trepitjar Cadaqués en dues ocasions, gairebé al final del franquisme, i ho va voler fer d'una forma silenciosa i discreta. De qualsevol manera, les seves cartes, que escrivia a la família lluny de Catalunya, expressen el seu amor cap als seus, l'estima que sentia pel País i pel seu enyorat Cadaqués, com li agradava anomenar-lo. Pelai Sala va morir a

Pelai Sala, als 60 anys.

AGÈNCIES

L'Empordà i el seu enyorat Cadaqués no poden oblidar la seva trajectòria política i cultural

Santiago de Xile, el 19 de juliol de 2002, i la seva mort només va ser recordada per un nebot seu, dins la secció «Bústia» del diari *Avui*. Com afirmava l'escriptor José Saramago, «cal recuperar, mante-

nir i transmetre la memòria històrica, perquè es comença per l'oblit i s'acaba en la indiferència»; en concordança amb aquesta tesi, crec que es fa necessari arrencar de l'oblit la vida i la trajectòria política i cultural de Pelai Sala i Berenguer. L'Empordà i el seu enyorat Cadaqués no poden restar indiferents a figures d'aquesta magnitud. I vindicarlos, equival a reivindicar la construcció d'un país més lliure, més culte, més just socialment i amb igualtat d'oportunitats per a tothom.